

ДО 80-РІЧЧЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ІВАНУШЕНКО Г.М., ПОКИДЧЕНКО Л.А.

ДЛЯ МИНАЮТЬ - ДОКУМЕНТИ ЗАЛИШАЮТЬСЯ

Бажання залишити власний слід в історії здавна було притаманне кожному нормальному, здоровому суспільству. За весь час свого існування людство накопичило величезну кількість документів, яка вже сьогодні більше від кількості населення світу в декілька разів. В Україні Національний архівний фонд (НАФ) складає десятки мільйонів документів. З них тільки в архівах областей тематично опрацьовано 6 мільйонів 342 тисячі 415 справ. На території Сумщини частка НАФ становить близько 1,4 млн. одиниць зберігання, що на 100 тисяч перевищує кількість населення області.

Відомо, що в дореволюційній Росії колекції документів знаходились переважно в приватних зібраннях. Історія Державного архіву Сумської області як установи починається з організації у листопаді 1925 року Сумського окружного архівного управління. Штат складався з чотирьох чоловік: завідуючий, інспектор, два архівісти.

Основними напрямками діяльності були: виявлення волосних архівів, архівів ліквідованих установ, упорядкування архівних фондів, утилізація матеріалу, робота по утворенню газетного фонду.

Спочатку окружний архів знаходився в приміщенні окружного виконкому, а його площа складала 68,2 кв.м. Ще одне приміщення архів одержав разом з архівними матеріалами колишньої Головної контори Харитоненка.

У другому півріччі 1927 року Сумському окрархіву було виділено приміщення колишнього монастиря по Роменській вулиці, площа якого складала 1043 кв.м., зі стелажним обладнанням 1358,2 лінійних метрів. Це дало можливість проводити роботу по концентрації архівних матеріалів.

На 1 січня 1929 року до Сумського окружного архівного управління було прийнято 162 фонди.

У жовтні 1930 року Сумське окружне архівне управління було реорганізоване в Сумське місцеве архівне управління. У 1931 році штат управління складався з завідуючого управлінням, завідуючого партсекцією, інспектора-інструктора, двох архівістів і прибиральниці.

З 1 березня 1932 року згідно з постановою ВУЦВК від 10 листопада 1931 року Сумське місцеве архівне управління було перетворено в Сумський державний історичний архів як науково-дослідницьку установу. Штат Сумського державного історичного архіву складався з директора архіву, завідуючого партсекцією (який одночасно був заступником директора), наукового співробітника, інспектора-інструктора, асистента, двох архівних техніків, прибиральниці, вартового.

Сумський державний історичний архів було підпорядковано Харківському обласному архівному управлінню. На підставі постанови Центрального архівного управління УРСР про порядок концентрації архівних

матеріалів в архівах УРСР до Сумського державного історичного архіву надходили документальні матеріали Сумського, Білопільського, Краснопільського, Лебединського, Миропільського, Тростянецького, Улянівського, Буринського, Путивльського районних архівів і Сумського міського архіву.

Відповідно до постанови Президії Верховної Ради УРСР від 16 квітня 1938 року і наказу НКВС УРСР від 17 січня 1939 року архівні органи було передано в систему Народного комісаріату внутрішніх справ.

У зв'язку з утворенням Сумської області постановою Оргкомітету від 31 травня 1939 року Сумський державний історичний архів реорганізовано в Сумський обласний історичний архів, підпорядкований обласному архівному управлінню НКВС. В архіві працювало 16 чоловік, зберігалось 1320 фондів (268585 одиниць зберігання).

На підставі затвердженого РНК СРСР від 29 березня 1941 року *“Положення про Державний архівний фонд СРСР і мережу державних архівів”* та циркуляра ГАУ НКВС СРСР від 1 квітня 1941 року *“Про порядок реорганізації республіканських, крайових і обласних архівів”* Сумський обласний історичний архів було перейменовано на Державний архів Сумської області, а державні історичні архіви в мм. Глухів, Конотоп, Ромни перетворені на його філіали.

На 1 січня 1941 року в Державному архіві Сумської області було сконцентровано 1594 фонди (295227 справ): в Роменському філіалі - 994 фонди (285979 справ); Конотопському - 806 фондів (310057 справ); Глухівському - 1107 фондів (247116 справ).

Відповідно до постанови РНК СРСР від 6 липня 1941 року робота архіву була перебудована з урахуванням умов воєнного часу. Протягом липня й серпня проводилась підготовка документів до евакуації. Підлягали евакуації документи фондів міліції, волосних ревкомів, комнезамів, партизанських комісій, адмінвідділів, судові та прокурорські (кримінальні) справи, фонди дореволюційних поліцейських та жандармських управлінь та інші фонди, що мали оперативне значення і вважались набагато ціннішими, ніж документальні скарби XVII-XVIII ст. Відібрані документи Сумського облархіву (246 фондів - 5213 справ) та Глухівського філіалу (10 туків - 1750 справ) були евакуйовані до селища Алга Актюбинської області. Відповідно до нових обставин формувалася і кадрова політика в архівній справі: на 1 січня 1942 року в архіві працювало 4 чоловіки, в 1943 році - 2, а на 1944 рік було вже 14 працівників.

Архівні матеріали Конотопського й Роменського філіалів не були евакуйовані. Ці архіви діяли на окупованій території і підпорядковувались міським управам.

За період нацистської окупації території Сумської області було знищено 726405 справ, у тому числі 253272 справи в Сумському обласному архіві, біля 70 тис. справ в Конотопському філіалі, біля 85 тис. справ в Роменському філіалі. Документальна база філіалу в м. Глухів загинула повністю, за винятком невеликої кількості фондів, які були евакуйовані.

Після звільнення частини території Сумщини вже з 8 по 31 серпня 1943 року в Миропіллі було зібрано 13 фондів (696 справ). До 1 жовтня 1943 року в архіві нараховувалось 45 фондів (1905 справ).

У вересні відновили свою роботу Роменський і Конотопський філіали. Відновити роботу Глухівського філіалу не було можливості, оскільки будинок було повністю зруйновано.

У квітні 1945 року були реєвакуйовані документи архіву з с. Алга. Після війни архів розмістили в напівпідвальному приміщенні з вогкими кімнатами без водяного опалення. Його площу складала 175 кв.м, стелажні площі - 250 погонних метрів, обсяг документів - 896 фондів (40590 справ). Штат архіву складався з 18 чоловік. У 1947 і 1948 роках вже працювало 23 співробітники, але у 1950-1951 роках штат скоротився до 19 чоловік.

У 1958 році Державний архів області було переіменовано в Сумський обласний державний архів.

Відповідно до постанови ЦК Компартії України та Ради Міністрів УРСР від 11 квітня 1960 року архівні установаи були виведені з системи МВС УРСР і підпорядковані Раді Міністрів УРСР. 30 червня 1960 року Сумський обласний державний архів було підпорядковано архівному відділу виконкому Сумської обласної ради депутатів трудящих. Це позначилося й на кількості працівників архіву: якщо в 50-х - на початку 60-х років у архівній галузі області було задіяно від 16 до 19 чоловік, то в 1965 році цей показник зростає до 34, а в 1970 - до 39 чоловік.

На цей час припадають і якісні зміни в матеріальному забезпеченні архівної справи в області. У грудні 1969 року було введено в експлуатацію нове приміщення архіву місткістю 1,2 млн. справ, площею 2465 кв.м., із стелажним обладнанням на 12400 погонних метрів. Це дало можливість протягом 1971-1972 років ліквідувати філіали архіву області в Конотопі та Ромнах, сконцентрувати в одному місці весь комплекс архівних документальних джерел з історії краю та створити оптимальні умови для зберігання та всебічного користування ними.

У 1980 році Сумський обласний державний архів перейменовано у Державний архів Сумської області.

З ліквідацією в 1988 році архівного відділу облвиконкому функції управління архівною справою на території області передані архіву області.

У вересні 1991 року до архіву області був приєднаний колишній архів Сумського обкому Компартії України з документами та штатами. Тоді до архіву надійшло 2783 фонди (218309 справ). Сам партійний архів було створено в 1939 році. В роки II Світової війни його фонди були евакуйовані в м. Уральськ Західно-Казахстанської області.

У зв'язку з відновленням незалежності України та демократизацією суспільства у 90-ті роки ХХ ст. від архіву КДБ надійшло 78146 фільтраційних справ на колишніх "остарбайтерів", 2829 трофейних справ, 6249 припинених позасудових кримінальних справ на осіб, які звинувачувались у контрреволюційній діяльності, оголошувались "ворогами народу", шпигунами іноземних держав, українськими буржуазними націоналістами.

На сьогодні в архівосховищах, площа яких складає 3900 кв.м, зберігається 8326 фондів з 1268 841 справою управлінської документації, 35 фондів з 7471 справою документів особового походження; 82 комплекси з 493 справами науково-технічної документації; 3038 одиниць обліку кінодокументів; 23405 - фотодокументів; 1529 - фонових документів; 404 - відеодокументів.

Документальні пам'ятки з історії Сумщини, зібрані в Державному архіві Сумської області, роблять цей заклад унікальною скарбницею історичних джерел. Сьогодні в ньому зосереджені документи установ, організацій та підприємств, що діяли на території сучасної Сумської області з початку XVIII ст. і до наших днів, а також фонди особового походження, кіно-фотофоновідеодокументи та науково-технічна документація. Зустрічаються окремі документи кінця XVII ст.

Період до 1917 року представлений фондами місцевих органів державного управління, установ станового і земського самоуправління, поліцейських та судових органів, промислових підприємств і поміщицьких маєтків, податкових, фінансових і кредитних установ, навчальних закладів, установ релігійного культу, в яких відображені основні етапи розвитку міст і сіл, економічне становище краю.

Нечисленні документи періоду існування Української Народної Республіки знайомлять з декретами Центральної Ради, листівками, програмами партій до виборів в Установчі збори, постановами та циркулярами урядів, які діяли в Україні у добу Визвольних змагань 1917-1920 років.

Основну частину документів становлять фонди радянського періоду. В них відображено складний шлях розвитку краю від 1917 року і до сьогодні з досягненнями і втратами, сторінками успіхів і болючими проблемами. Документи розповідають про встановлення радянської влади, розкуркулення, колективізацію, голодомори 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 років, проведення українізації, ставлення держави до віруючих, репресії 1918-1950 років та український рух Опору тоталітарним режимам.

Поповнюється архів і матеріалами періоду незалежності. Це матеріали про ДКНС, діяльність партій і громадських об'єднань, про реформування всіх галузей господарства, освіти, науки, охорони здоров'я, відродження храмів і церков. Щоправда, документи періоду незалежності ще не знайшли свого відображення в буквенному індексі ДАСО.

Фонди періоду окупації Сумської області нацистськими загарбниками - яскраве свідчення грабівницької та людиноненависницької суті націонал-соціалізму, розповідь про "новий порядок", вивезення молоді до Німеччини, страти та покарання.

З 1996 року в архіві створена відеотека, яка обладнана найсучаснішою технікою. Протягом 1997-1998 років до відеотеки архіву надійшли відеофонограми, що містять матеріали з історії визначних міст, які нині знаходяться на території області, починаючи з революційних подій і до нашого часу (Глухів, Ромни, Путивль). Широко представлені відеодокументи про розвиток кращих промислових та сільськогосподарських підприємств області, сюжети про робочі візити Президента України В.А.Ющенка та експрезидента Л.Д.Кучми. Є відеосюжети про партизанський рух на Сумщині, вшанування ветеранів та святкування ювілейних дат, керівників області, почесних громадян, письменників, художників, краєзнавців.

В архіві є науково-довідкова бібліотека, в якій зберігається політична, історична, законодавча, довідкова, краєзнавча література, енциклопедії, збірники, словники, журнали, газети з кінця XVIII ст. і до наших днів.

Керівниками Сумського архіву в різні роки були:
Котляров І.В. - з листопада 1925 по жовтень 1928 року;
Никонов Д.М. - з листопада 1928 по 1930 рік;
Васильківський А.Ф. - з січня 1930 по листопад 1931 року;
Савчук Н. - з грудня 1931 по вересень 1932 року;
Овчаренко А.Т. - з грудня 1932 по січень 1935 року;
Гарбер С.Р. - з березня 1935 по травень 1935 року;
Горбатенко М.Г. - з травня 1935 по 1937 рік;
Відомостей немає - 1937-1938 роки;
Романенко П. - з 1939 по 25 лютого 1940 року;
Приходько Г.Л. - з березня 1940 по серпень 1941 року;
Горбатенко М.Г. - з 1943 по 1944 рік;
Авреліанова Н.П. - з 1945 по 1949 рік;
Гашинський А.Д. - з 1950 по лютий 1953 року;
Чупаков А.І. - з березня по червень 1953 року;
Ковальова З.А. - з серпня 1953 по липень 1961 року, з жовтня 1971 по серпень 1972 року;
Сахарова Н.Ф. - з серпня 1961 по листопад 1968 року;
Рассказ Н.П. - з грудня 1968 по лютий 1969 року;
Шестерніна В.Н. - з березня 1969 по вересень 1971 року;
Казанцева Г.Ф. - з вересня 1972 до січня 1991 року;
Зайка Л.Я. - з січня 1991 по 20 квітня 2004 року.

За 80-річний період історії архіву області основними дійовими особами цього закладу були його працівники - скромні та непомітні трударі архівної ниви. Кожен з них, незважаючи на те, яку посаду займав, заслуговує на найвищу подяку й пам'ять. Найближчим часом в ДАСО розпочнеться робота по створенню галереї портретів працівників архіву за весь час його існування.

Основними напрямками діяльності державного архіву є: забезпечення збереженості документів НАФ; удосконалення обліку за допомогою комп'ютеризації; розвиток та уніфікація науково-довідкового апарату; модернізація охоронної та пожежної сигналізації; здійснення державної реєстрації документів НАФ на різних видах носіїв інформації; організація роботи, пов'язаної з включенням до НАФ або виключенням документів з нього, незалежно від місця зберігання й форм власності на них; складання списків державних органів, підприємств, установ і організацій - джерел комплектування архіву документами НАФ; організація приймання усіх документів на постійне зберігання до архіву після закінчення термінів їх зберігання в архівних підрозділах.

Але архів - це не тільки сховище документів, а й науково-дослідний заклад, його багатства використовуються в наукових, культурно-освітніх, народногосподарських цілях. Використання документів проводиться в багатьох напрямках: видання збірників, публікація статей, підготовка радіо-і телепередач, організація виставок, екскурсій. Постійно діюча виставка раритетів знайомить відвідувачів з унікальними документами архіву.

Велика заслуга архівістів у відновленні пам'ятника благодійнику І.Г.Харитоненку в м.Суми.

Провідною й найбільш поширеною формою використання документів є їх дослідження в читальному залі. За останні роки тут побували дослідники з України, Канади, США, Німеччини, Ізраїлю, Росії, Франції. На базі архівних документів написані монографії, докторські та кандидатські дисертації, наукові статті, дипломні роботи.

Протягом багатьох років документи використовуються в павчально-педагогічних цілях. У архіві проводяться заняття зі студентами вузів, ліцеїв, учнями гімназій, шкіл.

Видавнича діяльність завжди була пріоритетним напрямком в краєзнавчій роботі архіву. З метою ознайомлення громадськості з історією краю працівниками архіву підготовлено та видано 7 збірників документів.

За 2000-2005 роки архівом підготовлено й видано: науковий довідник *“Сумщина від давнини до сьогодення”*, *“Матеріали ювілейної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю ДАСО”*, путівник *“История украинского еврейства в документальных и печатных источниках Госархива Сумской области”*, буклет до 75-річчя архіву, Путівник по фондах ДАСО, огляд і перелік *“З історії голодомору 1932-1933 років на Сумщині”*, літературно-художнє видання *“Евфалия Хатаева о времени и себе...”*, огляди документів *“Розсекречені друковані видання періоду Другої світової війни”* та *“Розсекречені документи періоду нацистської окупації Сумської області”*.

Через відсутність коштів поки що не видано унікальний збірник документів *“Голодомор 1932-1933 років на Сумщині”*, який має 362 сторінки тексту, вводить до наукового обігу близько 400 документів, доповнений унікальними ілюстраціями.

Спеціалісти архіву брали участь у підготовці видання тому *“Сумська область”* з серії *“Історія міст і сіл Української РСР”*. Працівники архіву надають практичну допомогу в створенні музеїв, написанні історій населених пунктів, в роботі над виданнями *“Книга пам'яті”* та *“Реабілітовані історією”*, *“Історія міліції Сумщини”*, перевиданні книги Б.Ткаченка *“Під чорним тавром”* про голодомор у Лебединському районі.

Велику увагу державний архів приділяє роботі по обслуговуванню установ і громадян, яким потрібні відомості про трудовий стаж, освіту, перебування на примусових роботах у Німеччині, розкуркулення. В останні роки посилився інтерес громадян до свого коріння. Архівістами проводиться робота по написанню родоводів, адже сьогодні все більше людей звертаються до свого минулого, намагаються дослідити витоки свого походження.

На межі свого ювілею Державний архів Сумської області разом з Сумським державним університетом започатковують нове наукове видання, яке покликане об'єднати зусилля архівістів, істориків, краєзнавців для популяризації нашої давнини, формування українського наукового погляду на події минулого.

Занурюючись в історію, ми з оптимізмом дивимося вперед. Адже досвід предків завжди ставав у нагоді вдумливим нащадкам. То ж у добру дорогу на новому витку своєї історії!